

Δημήτρη Ρόκου, Από τη «βιώσιμη» ή «αιεφόρο», στην αξιοβιώτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη, Λιβάνης, 2003, σ. 550

Ο συγγραφέας του βιβλίου είναι γνωστός πανεπιστημιακός δάσκαλος και ερευνητής. Γνωστός επίσης για τη συμμετοχή του στους κοινωνικούς αγώνες της τελευταίας τριακονταετίας. Το βιβλίο που παρουσιάζουμε αποτελεί πρόταση για μια «αξιοβιώτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη» η οποία, κατά τον συγγραφέα, υπερβαίνει τις αντιράσεις και το αδιέξοδο της λεγόμενης βιώσιμης ή αιεφόρου.

Η έννοια της προόδου είναι κατεξοχήν έννοια της αστικής ιδεολογίας και νοείται κυρίως ως επιστημονική και τεχνολογική πρόοδος – ως διαδικασία αέναης ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Παραγνωρίζοντας τον διαλεκτικό αλληλοκαθορισμό των παραγωγικών δυνάμεων με τις παραγωγικές σχέσεις, η αστική αντίληψη της προόδου αδυνατεί να συλλάβει και να ερμηνεύσει τις αντινομίες και τις κρίσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ο ρόλος της έννοιας της προόδου είναι, αναπόφευκτα, ιδεολογικός. Τα τελευταία χρόνια κυριάρχησε η έννοια της ανάπτυξης. Έννοια στενότερη από την έννοια της προόδου, περιορίζεται κυρίως στην τεχνολογική, υλική ανάπτυξη των σύγχρονων κοινωνιών. Η έννοια αυτή είναι κατεξοχήν ιδεολογική. Απολογητική του όψιμου καπιταλισμού, αποτελεί κύρια έννοια της κυρίαρχης ιδεολογίας και της κυ-

βερνητικής πρακτικής. Αλλά η «ανάπτυξη» στην περίοδο της νεοφιλελεύθερης λαίλαπας και της κρίσης υπερουσσώρευσης δεν λύνει, αλλά οξύνει τις αντιθέσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Βασική συνιστώσα της κρίσης των σημερινών κοινωνιών είναι η διαταραχή του ομαλού μεταβολισμού ανθρώπου-φύσης. Η τάση καταστροφής του «ανόργανου σώματος» της ανθρωπότητας, για να θυμηθούμε μια μαρξική έννοια. Πράγματι, αρχίζοντας από τη διαδικασία εξάντλησης των φυσικών αποθεμάτων και τη μόλυνση του περιβάλλοντος, η σημερινή κρίση εκτείνεται στην εντεινόμενη αντίθεση φτώχειας-πλούτου, στην όξυνση της αντίθεσης «Βορρά-Νότου», στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και στην έλλειψη νοήματος στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Η σημερινή κρίση είναι παράγωγη της βασικής αντίθεσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (της αντίθεσης κεφαλαίου και εργασίας). Εντούτοις, αν και παράγωγη, τείνει να γίνει κυρίαρχη – να δεσπόσει επικαλύπτοντας τη βασική.

Οι έννοιες της αιεφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης εκφράζουν την αυταπάτη ότι οι αντιθέσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης μπορούν να ξεπεραστούν στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατικής οικονομίας. Την ίδια αυτή αυταπάτη συντηρούν (όσο θετική και

αν είναι η δράση τους) τα οικολογικά κινήματα, των οποίων η οπτική δεν υπερβαίνει τον ορίζοντα της αστικής κοινωνίας.

Το βιβλίο του Δ. Ρόκου αποτελείται από μια σειρά κειμένων τα οποία προέκυψαν από την ερευνητική και τη διδακτική του δραστηριότητα στην περίοδο 1963-2001, και δημοσιεύονται με χρονολογική σειρά. Το βιβλίο έχει, κατ' αρχήν, κριτικό χαρακτήρα. Με συγκεκριμένα στοιχεία και επιχειρήματα αναλύει την αναποτελεσματικότητα των επιμέρους, αποσπασματικών προσεγγίσεων του προβλήματος της ανάπτυξης, προχωρεί στη μελέτη των διαθέσιμων πηγών, στις συνέπειες της καπιταλιστικής, απρογραμμάτιστης ανάπτυξης (ερήμωση της υπαίθρου και ειδικά των ορεινών περιοχών, συνέπειες της τουριστικής βιομηχανίας, κριτική της πολιτικής της γης στην Ελλάδα, συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, της ανισόμερης καπιταλιστικής ανάπτυξης, ερήμωση του Τρίτου Κόσμου, κυριαρχία του παρασιτικού-χρηματιστικού κεφαλαίου, την τρομερή αντίθεση φτώχειας-πλούτου ακόμα και στις μητροπόλεις του καπιταλισμού, κλπ.). Επίσης ασκεί κριτική στην πολιτισμική πολιτική στα χρόνια της κυριαρχίας της αγοράς, στους θεσμούς που τείνουν να υποτάξουν το Πανεπιστήμιο και γενικότερα την παιδεία στις ανάγκες του κεφαλαίου. Ακόμα, αναλύει κριτικά τις συνέπειες της αμερικανικής πολιτικής, τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, κλπ.

Βασική θέση του βιβλίου είναι ότι η αειφόρος ή βιώσιμη ανάπτυξη αποτελεί μερική, αποσπασματική και κατά συνέπεια αναποτελεσματική προσέγγιση του προβλήματος. Υποστηρίζεται, σημειώνει ο Δ. Ρόκος, ότι η «βιώσιμη» ή «αειφόρος» ανάπτυξη είναι συμβατή με τη σωτηρία του πλανήτη, την ίδια ώρα που η λεηλασία του Τρίτου Κόσμου και η καταστροφή του φυσικού και

ανθρώπινου περιβάλλοντος συνεχίζεται επιδεινούμενη (σ. 512). Η βιώσιμη ανάπτυξη, υποστηρίζει ο Δ. Ρόκος, είναι μια μονοδιάστατη αντίληψη στηριζόμενη στην ανταγωνιστικότητα. Προϋποθέτει μια ανταγωνιστική οικονομία, η οποία συνεπάγεται καταστροφή βιομηχανικών κλάδων και επιχειρήσεων, εξάντληση των φυσικών αποθεμάτων, απολύσεις, κατάρρευση συστημάτων όπως το ασφαλιστικό, κλπ. Στο βιβλίο επιχειρείται μια συνολική κριτική στη μερικότητα της προσέγγισης του προβλήματος της ανάπτυξης και στο αδιέξοδο των προτάσεων που προϋποθέτουν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα της οικονομίας.

Κατά τον Δ. Ρόκο, μέχρι τώρα δεν έχει συγκροτηθεί μια συνεκτική εναλλακτική θεωρία για την ανάπτυξη. Αντίθετα, κυριαρχούν μερικές, αποσπασματικές, κρατοκεντρικές αντιλήψεις, νεοφιλελεύθερες πρακτικές, αναποτελεσματικές προσπάθειες που προϋποθέτουν γραφειοκρατίες και που δεν αμφισβητούν τη λογική της αγοράς και την ασυδοσία των επιχειρήσεων. Σε αντίθεση με την προηγούμενη αντίληψη και πρακτική, ο Δ. Ρόκος υποστηρίζει ότι απαιτείται μια ολιστική προσέγγιση των σχέσεων ανθρώπου-φύσης, όπου ο άνθρωπος θα είναι αναπόσπαστο και όχι κυρίαρχο μέρος της φύσης. Για την πρόταση του χρησιμοποιεί την έννοια «αξιοβίωτη-ολοκληρωμένη ανάπτυξη». «Η ανάπτυξη είτε θα είναι ολοκληρωμένη», γράφει, «δηλαδή ταυτόχρονα οικονομική, κοινωνική-τεχνολογική, πολιτική και πολιτισμική σε διαλεκτική αρμονία και με σεβασμό στο συγκεκριμένο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, μέρος του οποίου είναι ο άνθρωπος, είτε δεν θα υπάρχει καθόλου» (σ. 506). Η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη δεν έχει σε κανένα επίπεδο σχέση, συνάφεια ή συγγένεια «με τη φερόμενη ως βιώσιμη» ή «αειφόρο» ανάπτυξη» (σ. 512).

Η Ελλάδα «ανήκει» στην ΕΕ. Φυσιολογικά, συνεπώς, η κριτική του Δ. Ρόκου συγκεκριμενοποιείται και σε σχέση με τις πολιτικές της ΕΕ, η οποία, παρά τις δεσμεύσεις, επιτρέπει στις βιομηχανίες να ρυπαίνουν και τους παρέχει κίνητρα (μείωση φόρων, επιβραβεύσεις, κλπ.) για να ρυπαίνουν λιγότερο. Κυρίαρχη αντίληψη της ΕΕ είναι η αειφόρος ανάπτυξη, «αγνοώντας επιδεικτικά και εξακολουθητικά την πολυδιάστατη και απόλυτα τεκμηριωμένη από διεθνείς φορείς και επιστήμονες κριτική της α-νόητης έννοιας και του περιεχομένου της “αειφόρου ανάπτυξης”» (σ. 547).

Πώς όμως θα γίνει πράξη η ολιστική αντίληψη του οικολογικού προβλήματος και της ανάπτυξης συνολικά; Ο Δ. Ρόκος προτείνει σειρά μέτρων, μάλιστα και ένα συγκεκριμένο μοντέλο για την ανάπτυξη της Ηπείρου. Επίσης τονίζει, και ορθώς, τον ρόλο του υποκειμενικού παράγοντα: «Η αξιοβίωτη ολοκληρωμένη ανάπτυξη θα επιτευχθεί μόνο όταν οι ανθρώπινες κοινωνίες αποκτήσουν την πεποίθηση και διαμορφώσουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις ατομικής και συλλογικής μόρφωσης, βούλησης και δράσης όλων των πολιτών τους να αξιοποιήσουν την επιστημονική και διεισθημονική μεθοδολογία, την τεχνολογική πρόοδο, την εργασία, τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους με βάση τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής δημοκρατίας και ηθικής, της δημιουργικής άμιλλας, του μέτρου και του σεβασμού στη φύση και στους πολιτισμούς των ανθρώπων, για μια καλύτερη ζωή σ' έναν καλύτερο κόσμο» (σ. 513).

Προφανώς η συνειδητοποίηση των προβλημάτων και των κινδύνων, η ατομική και συλλογική δράση για τη μείωση των καταστροφικών συνεπειών της αναρχικής κεφα-

λαιοκρατικής ανάπτυξης είναι αναγκαίες, σε μια πρώτη αντιμετώπιση του προβλήματος. Επιμέρους στόχοι είναι δυνατόν να επιτευχθούν ατομικά και συλλογικά. Όμως εδώ ανακύπτει το θεμελιώδες ερώτημα: Η επιβίωση της ανθρωπότητας είναι συμβατή με την εμπορευματική-κεφαλαιοκρατική παραγωγή που οξύνει τους ανταγωνισμούς, τις κρίσεις και γεννά τους πολέμους; Ο Δ. Ρόκος δεν φαίνεται να θέτει το βασικό αυτό ερώτημα. Βεβαίως η κριτική του της ανταγωνιστικής καπιταλιστικής οικονομίας, του νεοφιλελευθερισμού, της λογικής της αγοράς, της ασυδοσίας των επιχειρήσεων, οι στόχοι της δημοκρατίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, του γενικευμένου πολιτισμού προσανατολίζουν προς την προοπτική της υπέρβασης του καπιταλισμού. Αλλά μια τέτοια προοπτική δεν τίθεται ρητά. Και προφανώς δεν πρόκειται για το φετίχ. Για τη λέξη. Πρόκειται για τη μόνη ολοκληρωμένη απάντηση στη σημερινή κρίση. Για τη μόνη έλλογη ελπίδα της εποχής μας.

Ο Μαρξ, από τα *Χειρόγραφα του 1844* μέχρι το *Κεφάλαιο* ανέλυσε τις αρνητικές συνέπειες της κεφαλαιοκρατικής «προόδου», τόσο για τη Φύση όσο και για τον άνθρωπο. Δικαιολογημένα λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος της οικολογίας (Βλ. Ε. Μπιτσάκη, *Η Φύση στη Διαλεκτική φιλοσοφία*, κεφ. 5ο). Αλλά η οικολογική προβληματική του Μαρξ εντασσόταν στην ευρύτερη οπτική της κομμουνιστικής κοινωνίας. Μπορεί τα κόμματα που επικαλούνται τη μαρξική θεωρία να είδαν με δυσπιστία τα πρώτα οικολογικά κινήματα, να τα ειρωνεύτηκαν ή να τα αγνόησαν. Αλλά αυτό είναι μια άλλη ιστορία. Μια «αξιοβίωτη, ολοκληρωμένη ανάπτυξη» μπορεί να υπάρξει μόνο σε μια κοινωνία «ελεύθερων και ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών».

Ευτύχης Μπιτσάκης